

Beytullahim ve Kamame'yi Paylaş(ama)mak: 19. Yüzyılda Kudüs'te Ermeni-Süryani Tartışmaları

İbrahim ÖZCOŞAR*

ÖZ: İslam toplumunun demografik açıdan göz ardı edilmeyecek derecede önemli bir parçası olan Hristiyan cemaatlerin, derin teolojik çatışmalar sonrasında birbirlerine karşı düşmanlık güden etno-mezhepsel cemaatlere ayrılmış olması, İslam toplumunun önemli problemlerinden biri olmuştur. Hayatın çok farklı alanlarında karşılaşılan bu sorunlar, Müslüman yöneticileri çoğu kez anlamakta zorlandıkları ve esasına vakıf ol(a)madıkları meseleleri çözmeye mesuliyeti ile karşı karşıya bırakmıştır. Osmanlı Devleti'nin bu bağlamda yaşadığı en önemli problemlerden biri Kudüs'teki kutsal mekânlar üzerinde Hristiyan cemaatlerin tartışmalarıdır. Bu tartışmaların odak noktası Kamame ve Beytullahim kiliseleridir. Bu çalışmada Ermeni ve Süryanilerin bu iki kilise üzerinden çatışmaları incelenmiştir.

ANAHTAR KELİMELER: Kudüs, Kamame, Beytullahim, Ermeni-Süryani.

The (un)sharing of the Holy Sepulchre and Bethlehem: 19th Century Armenian-Syriac disputes in Jerusalem

ABSTRACT: Christian communities are an important part of the Islamic society in terms of demography. These communities which are separated along ethno-sectarian lines bearing enmity to one another, due to the deep theological divergences had become one of the major problems of the Islamic society. These problems, encountered in many different areas of life, have often confronted Muslim rulers with the responsibility of resolving such issues which they had difficulty understanding and comprehending. One of the most important problems that the Ottoman State had experienced in this context is the dispute amongst Christian communities on sacred places in IslamicJerusalem. The focal point of these disputes were the churches of Kamame (Holy Sepulchre) and Bethlehem. This paper examines the conflicts between Armenian and Syriac Christians over these two churches.

KEYWORDS: Jerusalem, Holy Sepulchre, Bethlehem, Armenian, Syriac.

* Prof.Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, iozcosor@yahoo.com.

GİRİŞ

İslam, ortaya çıktığı andan itibaren Müslümanlardan oluşan homojen bir toplumun ötesinde farklı din mensuplarının bir arada yaşadığı toplumsal yapı üzerine inşa edilmiştir. İslam toplumunun oluşma ve gelişme evrelerinin her aşamasında Müslüman olmayanlara yönelik de sosyal, hukuki ve idari düzenlemeler yapılmış; farklı dinden toplulukların İslam toplumunun bir parçası olarak devamlılıklarını sağlamaya yönelik bu düzenlemeler, İslam fıkhnın önemli bir rüknü haline gelmiştir. Salt retorik yaklaşımların ötesinde hayat pratiklerine oldukça uygun bu düzenlemelerin ana eksenini Müslümanlar ile gayrimüslimlerin ilişkileri oluştururken, gayrimüslimlerin cemaat içi ilişkilerinde de kendi hukuk ve geleneklerini uygulayabilecekleri bir sistem geliştirilmiştir. Ancak toplumsal hayatın çapraz ve sofistike ilişkileri bağlamında İslam toplumunun çözmek zorunda kaldığı önemli bir problem de aynı dinden farklı cemaatlerin birbirleriyle ilişki düzlemlerinde karşılaşılan ve çoğu kez oldukça eski, tarihsel kökenleri bulunan sorunlar olmuştur. Özellikle İslam toplumunun demografik açıdan göz ardı edilmeyecek derecede önemli bir parçası olan Hristiyan cemaatlerin, derin teolojik çatışmalar sonrasında birbirlerine karşı düşmanlık güden etno-mezhepsel cemaatlere ayrılmış olması İslam toplumunun önemli problemlerinden biri olmuştur. Hayatın çok farklı alanlarında karşılaşılan bu sorunlar, Müslüman yöneticileri çoğu kez anlamakta zorlandıkları ve esasına vakıf ol(a)madıkları meseleleri çözme mesuliyeti ile karşı karşıya bırakmıştır. Osmanlı'ya gelinceye kadar, yaşanan sorunlara yönelik oluşturulan çözüm pratikleri önemli bir külliyat oluşturmuşsa da, çoğu kez cemaatlerin siyasi değişiklikleri kendi aralarındaki mücadeleler için fırsat olarak değerlendirme girişimleri, sorunların sürekliliğindeki en önemli etkenlerden biri olmuştur.

Hristiyan cemaatlerin yaşadığı tüm şehirlerde, cemaatler arası sorunlarla karşılaşılsa da bu sorunların en belirgin olduğu şehir, Hristiyanlar içinde kutsal sayılan mekânlara ev sahipliği yapan Kudüs'tür. Bu çalışmada, Osmanlı hâkimiyetindeki Kudüs'te gayrimüslimlerin hukuki durumları incelendikten sonra, 19. yüzyılda Kudüs'teki kutsal mekânlar bağlamında Ermeni-Süryani ilişkilerine yoğunlaşılacaktır.

TARİHİ ARKA PLAN: OSMANLI HÂKİMİYETİ VE KUDÜS'TE GAYRİMÜSLİMLER

Kudüs, Osmanlı hâkimiyetine girdiği andan itibaren Hristiyan cemaatler arasında başlayan tartışmalar, Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden silinmesine kadar devam etmiştir. Bu tartışmaların ana eksenini Hristiyan cemaatlerin, iktidar değişikliği sonrası ortaya çıkan yeni durumda eski haklarını devam ettirmek veya yeni haklar edinmek istemeleri oluşturmuştur. Yavuz Sultan Selim, şehrin hemen dışındaki otağında Kudüs'e girme hazırlıkları yaparken, kendisini karşılamaya çıkanların başında Kudüs Ermeni patriği III. Serkis ve Kudüs Rum patriği Atallia ile ruhbanlar yer almaktaydı (Ercan, 1988:12). Kuşkusuz her iki patrik de Yavuz'u karşılarken kutsal mekânlar üzerinde bir diğerinden daha fazla hak sahibi olmayı umuyorlardı.

Yavuz Sultan Selim, iki cemaate de hak, sorumluluk ve sınırlarını belirleyen fermanlar vermiştir. Osmanlı'nın fethettiği her yerde kanuni kadim adını verdiği, kendinden önceki uygulamaları devam ettirme ve bu uygulamaların kökenini belirtme geleneğine bu fermanlarda da rastlanmaktadır. Rum ve Ermeni patriklerine verilen fermanlarda, Hz. Ömer'e, geçmiş zaman sultanlarına ve Selahaddin Eyyubi'ye atıfta bulunularak geçmiş uygulamalara sadık kalınacağı belirtilmiştir. “Hz. Ömer, radiyallahu tealâ anhu, hazretlerinden olan ahidnâme-i hümayûn ve merhûm melik Selahaddin zamanından beri verilen evâmîr-i şerifeler mucebince zabt ve tasarruflarında olan...” (Ercan,1988: 33) şeklinde ifadelerle Osmanlı uygulamalarının bir geçmişi olduğu vurgulanmıştır. Kendine has bir şablonu olan ve içeriği çok fazla değişmeyen bu fermanlar Kudüs'ün Osmanlı hâkimiyetine girmesinin ardından her patrik değişiminde veya cemaatler arası sorunlar yaşanması durumunda tekrar verilmektedir.

Rum ve Ermeni cemaatlerine verilen ilk fermanlarda benzeri hususlar vurgulanmıştır. Rumlara verilen belgede, Kudüs'ün içinde ve dışında şimdiye kadar ellerinde bulunan mabet, mezarlık, bağ, bahçe, zeytinlik gibi yerleri nasıl kullanmışlarsa aynı şekilde kullanabilecekleri belirtildikten sonra patriğe tabi olan Gürcü, Habeş ve Süryanilerin ve kiliselere vakfedilen şeylerin patrik tarafından yönetileceği ile patriğin kendisine bağlı din adamları üzerindeki hakları açıklanmıştır. Ruhbanların her türlü gümrük ve tekâliften muaf oldukları, diğer milletlerin Rumlara müdahale etmemesi, Rumların diğer milletlerden önce geldiği, ehl-i örften hiç kimsenin bu ahdi değiştirmemesi emredilmiştir (Kenanoğlu, 2004:112-113).

Kudüs Ermenilerine verilen belgede ise kadimden beri ellerinde olan kilise, manastır ve ziyaretgâhlarını serbestçe tasarruf etmeleri, kendi mezhepdaşları olan ve kendilerine yamak tayin olunan Habeş, Kıpti ve Süryani milletlerinin Mar Yakup'ta oturan Ermeni patriğince yönetileceği belirtilmiştir. Yine patriğin ruhbanlar ve cemaati üzerindeki yetkileri açıklandıktan sonra Rumlara verilen belgede olduğu gibi diğer cemaatler veya resmi yetkililerden kimsenin patrikliğe müdahale etmemesi vurgulanmıştır (Ercan, 1988: 32; Kenanoğlu, 2004:113).

Osmanlı Devleti, gayrimüslim cemaatlere verilen bu fermanlarla bir yandan kendi toplumsal yapısında karmaşa ve çatışmayı önleyerek bir düzen oluşturuyor, diğer yandan patriklikleri kendi bürokratik sistemine eklemeyerek merkezi idareyi güçlendiriyordu. Hem toplumsal hem de bürokratik olarak fermanlarda belirtilen hususlara ne kadar önem verildiğini Kanuni Sultan Süleyman tarafından verilen fermanların başında yer alan şu ifadelerden/beddualardan anlamak mümkündür: “Emr-i şerifim mücebince amel oluna feshine her kim murad ederse Allahu tealâ'nın azâbına ve Hazret-i Resûl-i Ekrem'in hışmına uğrasın”. Fermanın sonunda da emirnâme-i sultan olanlar veyahut vüzerây-ı izâm ve ulemâ ve sulehâdan mîr-imîrân ve mîr-livâ ve voyvodaları ve beytü'l-mal ve kassâm âdemleri ve vakf mütevellileri ve subaşları ve zuema ve erbâb-ı tımar ve müteferika ve çavuş ve sipahi ve yeniçeri ve sair ehl-i örf tâifesi ve

kapım kullarından ve Hazret-i Resuli Ekrem salla'llahu aleyhi ve sellem hazretlerinin ümmetinden her kim Hazret-i Ömer hazretlerinin ahidnâme-i hümâyûn ve merhûm babam Sultan Selim Han aleyhi'r-rahmeti ve'l-rıdvân hazretlerinin hatt-ı hümâyûnları sa'âdet-makrûnları ve hala verilen hatt-ı hümâyûnlar sa'âdet-makrûn ve fesh eylemek murad olur ise Allahu teâllanın hışmına ve azabına mes'ûl olalar..."(Satış, 2012:310).

Hem Rum hem de Ermeni patriklerine verilen bu fermanlarda, her iki cemaatin devletle, kendi cemaatleriyle ilişkileri ve kutsal mekânlar üzerindeki haklarıyla ilgili konuları açıklığa kavuşturulmakla beraber birbirleriyle ilişkilerine veya karşılaşma alanlarına dair düzenlemeler yer almamaktaydı. Bu durum zaman zaman yaşanan sorunlarda her iki tarafın da devlete başvurup, sorunların kendi lehine çözülmesine dair taleplerde bulunmalarına yol açmıştır. Bu sorunları çok genel olarak iki başlıkta değerlendirmek mümkündür: ilki, kutsal mekânların, özellikle Beytullahim ve Kamame kiliselerindeki alanların kullanımı ve buralarda yapılacak hizmetlerin kim tarafından yapılacağı meselesiydi. İkincisi ise; Rum ve Ermeniler dışında kalan daha küçük cemaatlerin hangi patrikliğe bağlı olduğuydu.

Beytullahim ve Kamame sorunu, aşağıda Ermeni-Süryani örneğinde de açıklanacağı üzere, Hristiyan cemaatlerin hemen hepsinin arasında önemli bir problem kaynağıydı. Küçük cemaatlerin resmi olarak Rum veya Ermeni patrikliklerinden hangisine temsil edildiği meselesi ise bu cemaatler üzerinden güç devşirmenin bir aracı olarak görüldüğünden cemaatlerin hem kendi aralarında hem devletle ilişkilerinde önemli bir problem kaynağıydı.

ERMENİ VE SÜRYANİ KİLİSELERİ

Kudüs'ün Osmanlı hâkimiyetine geçmesiyle birlikte, Hristiyan cemaatlerin yönetilme şekilleriyle ilgili yeni bir durum ortaya çıkmıştır. Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'un Fethi'nin ardından, Rum patrikliğine yeni bir atama yaparak varlığını devam ettirmesine izin verdiği gibi, Bursa Ermeni piskoposunu İstanbul Ermeni patrikliğine atayarak merkezi otoritenin denetiminde yeni bir patriklik ihdas etmişti. Osmanlı sınırlarındaki diğer Hristiyan patriklikleri de bu iki patriklikten birine bağlayarak bunlar üzerinde merkezi otorite tesis edilmişti (Özcoşar, 2008: 37 vd.).

Kudüs'te, Rum ve Ermeni patriklikleri yanında diğer cemaatlerin de temsilcilerinin bulunması, İstanbul'dakine benzer bir uygulamanın Kudüs patriklikleri için de geçerli olmasına sebep olmuştur. Böylece Kudüs'te patriklik düzeyinde temsil edilmeyen cemaatler Rum ve Ermeni patrikliklerine bağlanmıştır. Bu durum sadece Osmanlı'nın tercihi değildir, İslam öncesine dayanan tarihi temelleri mevcuttur. Ermeni kaynaklarına göre; Kudüs'te bu yapılanmanın temelleri çok daha öncelere dayanmaktadır. Buna göre; Hz. Ömer tarafından 638 yılında fethedilen Kudüs'te bu tarih öncesinde Rum, Yakubî-Süryani, Ermeni, Kıptî ve Habeş Hristiyanları tek hiyerarşide yaşamaktaydılar. Fakat, Kadıköy Konsili'ni reddeden monofizitler (Yakubî-Süryani, Ermeni, Kıptî ve

Habeş), Diocletien tarafından imparatorlukta tek mezhebi hâkim kılma siyasetine matuf olarak bir çoğu Kudüs'teki manastırlarından sürüldüler. Kalanlar ise; Greklerden bağımsız olarak Ermeni piskoposluğunu oluşturdular. Böylece Kudüs hiyerarşisi ikiye bölündü: Bütün Diyofizitler üzerinde yetkiye sahip olan Rum patrikliği ve Yakubî-Süryani, Kıptî ve Habeş Monofizit topluluklar üzerinde otoriteye sahip Ermeni hiyerarşisi. Kudüs, Hz. Ömer tarafından fethedildiğinde Hristiyanları bu minval üzere buldu. İslâm hâkimiyetini kabul etmeyen Rumlar şehri terk ettiler. Kalanlar ise kendi inanç ve ayinleri üzere serbest bırakıldılar. Böylece Rum Patrikliği Diyofizitler üzerinde yargılama hakkına devam etti. Monofizitler ise Ermeni piskoposunun hâkimiyetinde patriklik olarak teşekkül edildiler. Piskopos Abraham da Kudüs Ermeni patrikliğinin ilk patriği olarak atandı (Seyfeli, 2005: 128-129).

Ermeni kaynaklarındaki bu bilgilere rağmen, Kudüs'te patriklik düzeyinde temsil edilmeyen cemaatlerin mezhepsel sebeplerden ötürü Rum ve Ermeni patrikliklerince temsil edilmesinin kesinleşmiş bir paylaşma olmadığı anlaşılmaktadır. Osmanlı dönemi'nde her iki cemaatin de Habeş, Kıpti ve Süryaniler üzerinde hak iddia etmeleri ve bu iddianın oldukça sık tartışma ve resmi yazışmalara sebep olması bu durumun önemli bir göstergesidir. 16. yüzyıldan 18. yüzyılın ortalarına kadar hem Kudüs Rum patrikliği, hem de Kudüs Ermeni patrikliği arasında Habeş, Kıpti ve Süryani kiliselerinin hangi patrikliğe bağlı olduğu hususu defalarca tartışma konusu olmuştur. Her iki tarafın da nüfuz kazanmak adına, bu cemaatler üzerinde yaptıkları mücadele aynı zamanda İstanbul Rum patrikliği ve İstanbul Ermeni patrikliklerince bütün Osmanlı sınırlarındaki Habeş, Kıpti ve Süryani kiliseleri için de yapılmaktaydı. Dolayısıyla mücadele alanı sadece Kudüs değil, bu cemaatlerin yaşadığı bütün Osmanlı coğrafyasıydı. Mücadelenin sürdüğü asıl yer ise devletin başkenti İstanbul'du.

Bu mücadelenin Ermeni-Süryani boyutu şöyle özetlenebilir: Süryanilerin yaşadığı coğrafya İstanbul Ermeni patrikliğinin ihdasından 54 yıl sonra, 1515'te, Osmanlı sınırlarına katıldı. Süryaniler, Osmanlı sınırlarına katıldığı andan itibaren, Osmanlı idari istemi içinde konumlandırılmaları söz konusu olmuştur. Ermeni, Süryani ve Osmanlı Devleti arasındaki bürokratik ilişkilerde belirleyici unsur, özellikle 19.yüzyılda Osmanlı resmi kayıtlarında oldukça net belirtilen Süryani patrikliğinin Ermeni patrikliğine bağlı olması meselesidir. 19. yüzyılda Osmanlı resmi kayıtlarında Süryaniler ve Süryani patrikliği tanımlanırken "*Ermeni Milletine tabi Süryani taifesi*", "*Ermeni milleti kullarına bağlı Süryani taifesi* (BOA, HR.SYS.2812/21)" veya "*Ermeni yamakları* (BOA, GM 15)" gibi ifadeler kullanılır. Yine, aynı yüzyılda Süryani patriklerinin, patriklik beratlarının İstanbul Ermeni patrikliği aracılığıyla alınması, Osmanlı bürokrasisinde Süryanilerin, Ermenilerle ilişkilendirildiğini göstermektedir. Ancak bu ilişkinin ne zaman başladığı ve kapsamı tartışma konusudur.

Ermeni patrikliğinin, Süryani patrikliği üzerinde yetkili kılındığına dair en önemli gösterge 19. yüzyıldaki Süryani patrik atamalarının Ermeni patrikliği

aracılığıyla yapılmış olmasıdır. 1847’de Süryani Patriği İlyas’ın ölümü üzerine Patrik Yakub’a verilen beratta Ermeni patrikliğine bağlılık oldukça net bir şekilde vurgulanmaktadır: “*Ermeni patrikliğine dâhil Halep ve Şam ve Rakka ve Diyarbekir ve Mardin ve Musul ve Kilise-i Deyruzzafaran ve tevabii Yakubî Süryani Patriği olan İlyas Matran nam rahibin vefatı...*”¹. Ancak 16. ve 18. yüzyıllar arasındaki kayıtlar, bu atamalar için her zaman Ermeni patriğinin aracılığına ihtiyaç duyulmadığını göstermektedir (Özcoşar, 2015:5). Bu bilgiler, 16. ve 18. yüzyıllarda Osmanlı bürokrasisinde, Ermeniler ve Süryaniler arasında herhangi bir bağlılık ilişkisi olmadığına dair örnekler sunmaktadır. Ancak Osmanlı’da, Müslüman olmayanlara dair hemen tüm çalışmalarda İstanbul’da temsilcisi bulunmayan Hristiyan cemaatlerin Rum veya Ermeni patrikliklerden biri tarafından temsil edildiği bilinmektedir (Eryılmaz, 1996: 34). Süryanilerin de bu yüzyıllarda her zaman olmasa bile bazı durumlarda Ermeni patrikliğinin aracılığına başvurmak zorunda kaldığı kabul edilebilir. Ancak bu gevşek bağlılık, 18. yüzyılın sonlarında daha etkili bir bağlılığa dönüşmüştür. 1782 tarihli bir kayıta İstanbul Ermeni patriğinin Süryaniler üzerinde yetkili kılındığı görülmektedir (Kenanoğlu, 2004: 110-112). Bu tarih aynı zamanda Süryani patrikliğinin ikiye bölündüğü ve ilk kez oldukça güçlü bir Katolik patrikliğinin ortaya çıktığı döneme denk düşmektedir (Özcoşar, 2014: 208). Her iki cemaatin Katolikleşme tehlikesi karşısında, böyle resmi bir bağlılıkla ittifak içine girmeye rıza gösterdikleri kabul edilebilir. 19. yüzyıldaki tüm kayıtlar ise Ermeni patrikliğinin bu yetkisinin oldukça baskın bir şekilde kullanıldığını göstermektedir.

19. yüzyılda Süryanilerin İstanbul’la tüm yazışmaları Ermeni patrikliği üzerinden yapıldığı gibi, Süryanilere ait resmi arşivler de Ermeni evrakları içinde yer almıştır. Süryanilerin beratları *Ermeni Berat Defteri*’nde (BOA, GM 9) yer alırken, Süryaniler ile ilgili hükümler ise, *Ermeni Atik Ahkâm Defteri* (BOA, GM 8) ile *Ermeni Ahkâm Defteri*’nde (BOA, GM 10) yer almıştır. Süryanilere ait arşivlenmiş tek defter, *Kadim Yakubî Defteri*” isimli ve “1251-1329” tarihli bir sayfalık bir defterdir (BOA, GM 15). Yine yüzyılın sonlarında İstanbul’un Galata kazasının Kasımpaşa ve Tersane-i Amire bölgesindeki Ermeni ve Süryanilerin nüfus kayıtları tek bir defterde tutulmuştu (BOA, NFS.d. 530).

Kudüs Ermeni patrikliği ile Kudüs Süryani cemaati arasında da benzeri bir ilişki ağından bahsetmek mümkündür. Devlet nezdinde Kudüs Süryanilerinin nasıl temsil edileceği meselesi de 18. yüzyılın ortalarından itibaren Süryanilerin de Habeş ve Kıpti cemaatleri gibi Kudüs Ermeni patrikliğine bağlı olduğu şeklindeki bir kararla bitmiş görünmektedir. Nitekim Kudüs’te bir piskoposluk olarak temsil edilen Süryanilerin piskoposluk atamaları bile Ermeni patriklerince yapılmaktaydı (BOA, A.DVN. 61/42). Ancak cemaatler arasında sorunlar 19. yüzyılda da devam etmiştir.

KUDÜS ERMENİLERİ-KUDÜS SÜRYANİLERİ: BEYTÜLLAHİM VE KAMAME'Yİ PAYLAŞAMAMAK

Osmanlı her ne kadar bürokratik yapı üzerinden cemaatler arası bir hiyerarşi oluştursa da, cemaatlerin birbirleriyle ilişkileri bazı tarihi yaşanmışlıklar ve kendi cemaat algıları üzerinden hayat pratiklerinde somutlaşmaktaydı. Ermeni-Süryani ilişkilerini de ilk olarak bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Öncelikle Süryaniler, kendilerini Hristiyanlığı kabul etmiş ilk topluluk olarak değerlendirip, Antakya Patrikliğiyle ilişkilendirmeleri sebebiyle kendilerine Hristiyan cemaatler arasında bir ayrıcalık atfederler. Kendileriyle Ermeniler arasındaki ilk değerlendirme ölçütleri de budur. Hatta Süryaniler, Ermenilerin kendilerinin aracılığıyla Hristiyanlığı kabul ettiklerine inanırlar. Buna göre; 310 yılında Mor Grigoryus Antakya Süryani Kilisesi patriği tarafından kutsanarak episkoposluk mertebesiyle takdis edilmiş ve Ermenistan'da Hristiyanlığı yaymakla görevlendirilmiştir. Mor Grigoryus'un çalışmaları sonucunda Ermeniler ve kralları Taridat Hristiyanlığı kabul etmiştir. Süryaniler, Ermeniler üzerindeki etkilerini sadece dinle sınırlamamakta aynı zamanda Ermeni alfabesinin de ortaya çıkmasında katkıları olduğunu belirterek, Ermeniler üzerinde kültürel etkileri olduğuna da inanmaktadırlar (Akyüz, 1998:95). Bu yaklaşım, Süryanilerin çoğu zaman en azından retorikte kendilerini Ermenilerden daha kadim görmelerine yol açsa da hayat pratikleri daha farklı bir tablo çizmektedir. Ermeniler hem nüfus olarak hem de gelişmiş kilise örgütlenmeleri bağlamında Süryanilerden daha nüfuzlu bir cemaat olmuşlardır. Bu genel değerlendirme Kudüs söz konusu olduğunda da geçerlidir. 17. Yüzyıla ait bir nüfus bilgisine göre Kudüs'teki gayrimüslim nüfusun %70'i Rumlar, %15'i Ermeniler, %15'i ise diğer gayrimüslim cemaatler oluşturmaktadır. 1870-1871 yılları arasında nüfus sayımına göre ise; 1025 Müslüman hane, 299 Rum Hane, 179 Latin hane, 175 Ermeni hane, 18 Katolik hane, 16 Protestan hane, 44 Kıpti hane, 630 Yahudi hane ve 7 Süryani hane bulunmaktadır (Kılıç-Satış, 2011: 228). Ermenilerin Süryanilerden hem nüfus hem de nüfuz olarak etkin olmaları yanında Osmanlı bürokrasisi içinde de Ermeni patrikliğine bağlı sayılmaları bazen Süryani kimliğini tamamen yok sayılmasına sebep olmuşsa da 19. yüzyıla kadar Süryanilerin bu konuda bir itiraz geliştirdikleri bilgisine sahip değiliz.

Köklü değişimlerin yaşandığı bir yüzyıl olarak 19. Yüzyıl, Osmanlı'da gayrimüslim cemaatlerin de geleneksel reflekslerinden sıyrılıp modern refleksler geliştirdikleri bir yüzyıl olmuştur. Rumların ardından Ermenilerin de dini kimlikten çok millî kimlik üzerinden kendilerini tanımlamaya başlamaları ve zamanla kiliseyi de modern milliyetçiliğin önemli aracı haline getirmeye çalışmaları cemaatlerin sadece Müslümanlar ve devletle değil kendi aralarında da sorunlara sebep olmaya başlamıştır. 19. yüzyıla kadar kendilerine bağlı Süryani cemaatiyle sorun yaşamayan veya kendi patrikliklerine bağlılıklarını, en azından Süryanilerin yoğun şikâyetlerine sebep olacak derecede, Süryanilere yönelik bir baskı unsuru olarak kullanmayan Ermeniler, 19. yüzyıldan itibaren bu durumu bir baskı unsuru olarak kullanmaya başlamışlardır. Tersini de söylemek mümkündür. 19. yüzyıla kadar

Ermeni patrikliğine bağlılığı sorun yapmayan Süryaniler, bu yüzyılda Ermeni patrikliğine bağlı olmayı bir sorun haline getirmişler ve bürokratik açıdan bağımsız olmaya yönelik bir strateji izlemişlerdir. Bu sorunun farklı boyutları şunlardır: Nüfus sorunu, kilise ve manastır sorunu, vergi sorunu ve mezarlık sorunu.

Bu sorunların önemli maddelerinden biri de Kudüs'teki kutsal mekânlarda, Beytullahim ve Kamame'de yaşanan sorunlar oluşturmuştur. Beytullahim; Hristiyan geleneğindeki İncillere göre Hz. Davud ve Hz. İsa'nın doğdukları mağara olarak kabul edilir. İbranice kökenli kelime "ekmek evi" anlamına gelir. Müslüman coğrafyacılar göre de Hz. İsa burada doğmuştur. 2. yüzyılda Beytullahim Roma imparatoru Hadrian tarafından tahrip edilmişse de Konstantin'in imparatorluğunun başlangıcında imparatorun annesi Helene mağaranın üzerine "İsa'nın Doğum Günü Kilisesi" veya "Meryem Kilisesi" diye adlandırılan bir kilise yapımını başlatmış, bu kilise oğlu tarafından 333'te tamamlanmıştır (Küçük, 1992: 86). Kamame Kilisesi ise Yunanlılar tarafından Anastasis (yeniden dirilme) ya da Resurrection, Araplar tarafından ise al-Kiyama denilen yerdir. Dördüncü yüzyıldan beri Hz. İsa'nın kabrinin bulunduğu yer olduğuna inanıldığından dolayı The Lord Sepulchre ve Holy Sepulchre (Kutsal Mezar) ismi de çok kullanılmaktadır. Kilisenin yine Konstantin'in annesi tarafından inşa edildiğine inanılmaktadır. Oldukça büyük olan kilise farklı cemaatler arasında paylaştırılmıştır (Satış,2012:308).

Ermeni ve Süryanilerin Kudüs'te yaşadıkları sorunlar genellikle doğrudan veya dolaylı olarak Beytullahim ve Kamame'yle ilgili olmuştur. Bu sorunlara dair Osmanlı arşivine yansıyan bazı olaylar şunlardır: 1891'de Süryaniler başkente yaptıkları şikâyetle, Ermenilerin Kudüs'teki kilise, manastır ve kabristanlara müdahaleleri yetmezmiş gibi Kamame'de Cedi mabedi nam kendilerine has bir mahali gasp ettiklerinden bahsediyorlardı (BOA., Y.MTV, 49/108). Bu şikâyetlerde Süryaniler, Ermenilerin kutsal mekânlarda ibadet etmelerini ve ölümlerini defnetmelerini engellediklerini iddia etmektedirler (BOA, BEO 38/2849 1309; DH:MKT 1/27; DH.MKT 7/6). 1892'de hem Kudüs Ermeni patrikliği hem de İstanbul Ermeni patrikliği tarafından Süryani iddialarına cevap verilmiştir. Bu cevaplardan şikâyetlerin hem Süryani Kadim patriği hem de diğer şehirlerde yaşayan cemaat tarafından defalarca yapıldığı anlaşılmaktadır. Kudüs Ermeni patriği şikâyetlerin sebebini "Süryanilerin istiklal hukukunu istihsal eylemek" yani Süryanilerin bağımsızlık girişimleri olarak göstermekte ve iddiaları yalanlamaktadır. İstanbul Ermeni patriği ise Kamame kilisesinde Ermenilere ait bulunan mahalde Süryanilerin "ne müstakilen ve ne de müştereken tasarruf hakları" olmadığını buna rağmen ayın yapmalarının yasaklanmadığını söylemektedir. Yine Ermeni patriği Kudüs'teki kutsal yerlerde Habeş, Kıpti ve Süryaniler üzerinde kendilerine yetki tanındığından bahsederek, Yavuz Sultan Selim döneminde kendilerine verilen fermana da atıfta bulunmaktadır (BOA, Y.MTV., 68/54). Bu yazışmalarda dikkat çeken bir husus da Süryani Kadimlerin, Ermenilerden mezhepçe farklı olduklarını özellikle belirtmeleridir (BOA, Y.MTV.,49/108). İki cemaat arasında

bunlar yaşanırken, Osmanlı hem sorunu çözmeye çalışıyor hem de cemaatlerin bu sorun sebebiyle diğer devletler ile haberleşip haberleşmediğini araştırıyordu (BOA, BEO 17/1225). Kuşkusuz Osmanlı'nın bu tedirginliği Kırım Savaşı öncesi sorunların kazandırdığı tecrübeye dayanmaktaydı.

Bu olaylardan bir yıl sonra iki cemaat arasında sorunların halen devam ettiği anlaşılmaktadır. Süryaniler başta mezarlıklar olmak üzere kendilerine ait yerlere Ermeniler tarafından müdahale edildiğine dair hem patrikleri hem de cemaat mutebaranının girişimleriyle şikâyetlerde bulunmuşlardır. Süryani iddiaları mahalli meclisçe incelenmiş ancak haksız oldukları sonucuna varılmıştır (BOA, BEO 91 6789, BEO 101 7570, 208/15557, 241/18015). Tüm bunlar yaşanırken Süryaniler şikâyetlerin etkisini arttırmak için Kudüs dışındaki cemaati de harekete geçirmişlerdir. Yukarıdaki şikâyetlerin yapıldığı tarihler de Musul'daki Süryani cemaati de İstanbul'a benzer şikâyetlerle başvuruda bulunmuşlardı (BOA, DH.MKT., 29/38).

SONUÇ YERİNE

Kamame Kilisesi'nin anahtarı 1187'de Selahaddin Eyyubi tarafından iki Müslüman aileye verilmek suretiyle çözülmeye çalışılan Kudüs Hristiyanları arasındaki sorunlar, Müslüman yönetimlerin tüm girişimlerine rağmen sona ermediği gibi, Batılı aktörlerin müdahil olmasına rağmen 19. yüzyıldan sonra da devam etmiştir. 20. yüzyılın başında kutsal alanlarda yaşanan sorunların mahiyeti, Falih Rifki Atay'ın biraz da karikatürize edilmiş anlatımında kendini şöyle göstermektedir. *“İsa'nın mezarının üstünü temizlemek sevabı pay edilemediği için toz toprak içindedir. İpi koparak düşen çanı hiç kimse kaldırıp yerine takamaz. Beytüllâhim Kilisesi de böyle idi: Enver Paşa, kilise camlarının niçin kırık bırakıldığını sorduğu zaman, masraf etmek sevabını milletlerin paylaşamadıklarını ve her teşebbüsün arkasından kan ve kavga çıktığını söylemişlerdi. Başkumandan kiliseyi bir jandarma müfrezesi ile sardırdı ve kilisenin pencerelerine yeni camlar ancak böyle takılabildi.”*(Atay, 1943:70-71).

Dışardan bakıldığından anlaşılmas görülen bu çatışmanın Süryani-Ermeni boyutu, 1914'te dünya savaşa sürüklenirken halen devam ediyordu. Süryaniler Ermenilerin kendilerine müdahale ettiğine dair Bâb-ı Aliye bir şikâyetinde bulunuyorlardı (BOA, DH.MKT. 2252/21; DH.TMIK.M. 81/53). Bu kez 1913'te bir nizamname ile ayrı bir millet olma ayrıcalığı kazanan Mardin Süryani patriği aracılığıyla Ermeniler şikâyet ediliyordu. Ancak bu şikâyetin hemen ardından başlayan I. Dünya Savaşı Osmanlı'yı, Kudüs'ü, Ermenileri ve Süryanileri başka bir mecraya sürüklüyordu.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

A.DVN. 61/42.

BEO 101/ 7570, 208/15557, 241/18015, 17/1225, 38/2849, 91/ 6789.

DH.MKT 1/27, 7/6, 2252/21, 29/38.

DH.TMIK.M. 81/53.

HR.SYS.2812/21.

NFS.d. 530.

Y.MTV., 68/54, 49/108.

BOA, GM 8: Gayr-i Müslim Cemaatlere Ait 8 No'lu Defter 1236-1274.

BOA, GM 9: Gayr-i Müslim Cemaatlere Ait 9 No'lu Defter 1255-1328.

BOA, GM 10: Gayr-i Müslim Cemaatlere Ait 10 No'lu Defter 1277-1324.

BOA, GM 15: Gayr-i Müslim Cemaatlere Ait 15 No'lu Defter 1251-1329.

Şer'iyeye Sicilleri

352 nolu Diyarbekir Şer'iyeye Sicili.

Kitaplar, Tezler, Makaleler

Akyüz, G. (1998). *Mardin İli'nin Merkez ve Civar Köylerinde ve İlçelerinde Bulunan Kiliselerin ve Manastırların Tarihi*, İstanbul.

Atay, F.R. (1943). *Zeytinadağı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Ercan, Y. (1988). *Kudüs Ermeni Patrikhanesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kenanoğlu, M. M. (2004). *Osmanlı Millet Sistemi, Mit ve Gerçek*. İstanbul: Klasik Yayınları.

Kılıç, S. Satış, İ. (2011). "Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Hristiyan Cemaatlerin Kamame Kilisesi ile İlgili Tartışmaları". *History Studies*, c.3, s.3, 225-244.

Küçük, A. (1992). "Beytülahm", *DİA*, c.6, 86-88.

Özcoşar, İ. (2008). *Bir Yüzyıl Bir Sancak Bir Cemaat 19. Yüzyılda Mardin Süryanileri*, İstanbul: Beyan Yayınları.

Özcoşar, İ. (2015). "Osmanlı'da Hristiyan Cemaatler Arası İlişkiler: Ermeni-Süryani Örneği". *Mukaddime*, c.5, s.,2, 1-14.

Satış, İ. (2012). "8 Numaralı (Kamame) Kilise Defteri'nin Tanıtımı ve Fihristi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 5, s.,21, 306-313.

Seyfeli, C. (2005). "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin İdari Yapısı: Ermeni Örneği". *Milal ve Nihal*, c.2 s.2, 125-156.

SONNOTLAR

¹ 352 Nolu Diyarbekir Şer'iyeye Sicili, Evâil-i Zilkade 1263 tarihli belge.